

Raimon Panikkar

BUDDHISME

COORDINACIÓ DE L'EDICIÓ CATALANA

Xavier Serra Narciso

TRADUCCIÓ

Esteve Serra Arús

FRAGMENTA EDITORIAL

Títol original *Buddhismo*

Publicat per FRAGMENTA EDITORIAL, SLU
Plaça del Nord, 4
08024 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Primera edició OCTUBRE DEL 2023

Direcció editorial IGNASI MORETA
Producció gràfica ELISENDA SEVILLA I ALTÉS
Primera correcció d'originals XAVIER SERRA NARCISO
Segona correcció d'originals ELISENDA SEVILLA I ALTÉS
Primera correcció de compaginades MARINA CLAVERIA
Segona correcció de compaginades MIREIA ARGUIJO

El veterà traductor i corrector Esteve Serra Arús (Sabadell, 1953 - Banyoles, 2023) va morir el 4 d'octubre del 2023, pocs dies abans de la impressió d'aquest llibre. A més d'aquest volum, va traduir al català molts dels textos de l'Opera Omnia Raimon Panikkar. Des d'aquí li retem el nostre homenatge.

Impressió i relligat ROMANYÀ VALLS, S. A.

© 2017 FUNDACIÓ VIVARIUM RAIMON PANIKKAR
International Copyright: Editoriale Jaca Book, Milano
pel text

© 2023 HEREUS D'ESTEVE SERRA ARÚS
per la traducció

© 2023 FRAGMENTA EDITORIAL
per aquesta edició

Dipòsit legal B 18846-2023
ISBN 978-84-92416-13-4 [obra completa]
978-84-17796-91-4 [vol. V]

Amb la col·laboració de

 Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

 institut
ramon llull

 Lectura infinita
#psicopedagogia

 Fundació
Vivarium

RESERVATS TOTS ELS DRETS

ÍNDIX

<i>Abreviatures</i>	12
<i>Edicions de les Escripures buddhistes</i>	17
<i>Introducció</i>	27

Primera part

ASPECTES INTRODUCTORIS AL BUDDHISME

I	VACUÏTAT I PLENITUD EN LA TRADICIÓ BUDDHISTA, HINDÚ I CRISTIANA. <i>ŚŪNYA - PŪRṂA - PLĒRŌMA</i>	41
II	EL DESTÍ DE LA CIVILITZACIÓ TECNOLÒGICA. UNA ANTIGA LLEGENDA BUDDHISTA. <i>ROMAVISAYA</i>	49
1	El context actual	49
2	El text del passat	51
3	La interpretació del futur	54
	<i>a La idea de l'automatització</i>	55
	<i>b L'automatització ve d'Occident</i>	57
	<i>c L'Occident deleja el poder i l'Orient, el dharma</i>	58
	<i>d La màquina incrementa el poder, però redueix la llibertat</i>	60
	<i>e Tot valor ha de ser conquerit</i>	62
	<i>f Tot sistema té punts febles</i>	63
	<i>g Ni tan sols els creadors de les màquines poden controlar-les</i>	65
	<i>h La màquina que mata els seus fills</i>	67
	Recapitulació	68

III EL SILENCI I LA PARAULA. EL SOMRIURE DEL BUDDHA	71
1 Introducció: l'Esperit, la Paraula i el nom de Déu	71
2 El doble silenci del Buddha	75
<i>a Silenci de primer grau: el silenci de la resposta</i>	75
<i>b Silenci de segon grau: el silenci de la pregunta</i>	78
3 El joc dialèctic	80
<i>a La dialèctica del nom de Déu</i>	80
<i>b Anagogia del sublim</i>	83
4 Tres problemes restants i una hipòtesi	88

Segona part

EL SILENCI DEL BUDDHA UN A-TEISME RELIGIÓS

<i>Pròleg a la primera edició castellana</i>	95
<i>Prefaci</i>	97
<i>Nota sobre el llenguatge</i>	107
<i>Introducció</i>	111
<i>Autos</i>	111
<i>Bios</i>	116
<i>Grafia</i>	123

Secció primera

EL PROBLEMA

I UN EQUÍVOC DE LESA HUMANITAT	131
II LES DIVERSES OPINIONS	137
1 Cinisme	139
2 Nihilisme	141
3 Agnosticisme	142
4 Pragmatisme	143
5 Problematicisme	146
6 Dialèctica	148
7 Apofatisme	150

III	LA RELIGIOSITAT BUDDHISTA	155
1	Les quatre veritats	156
2	El missatge del Buddha	163

Secció segona
ELS TEXTOS

I	<i>NAIRĀTMYAVĀDA</i>	182
1	No es troba cap subjecte permanent	185
2	<i>Lātman</i> és inidentificable	187
3	<i>Lātman</i> no és més que un simple nom	188
4	Hi ha continuïtat en el canvi perquè no hi ha <i>ātman</i>	191
5	La transmigració no té subjecte	192
II	<i>NIRVĀNA</i>	193
1	<i>Nirvāna</i> és el que és, a diferència de tota la resta	203
2	<i>Nirvāna</i> és l'extinció del que és fenomènic	203
3	El <i>nirvāna</i> és increat	204
4	El nirvāna és la fi	205
5	Hi ha dues classes de <i>nirvāna</i>	205
6	El <i>nirvāna</i> està més enllà de tota dialèctica	206
7	Hi ha quatre classes de <i>nirvāna</i>	210
8	El <i>nirvāna</i> no té ni subjecte ni objecte	214
III	<i>PRATĪTYASAMUTPĀDA</i>	221
1	Formulació general	230
2	És una llei primordial	230
3	Tot està mútuament condicionat	230
4	La indagació escolàstica	234
5	Els dotze vincles	235
6	L'estaticitat és impossible	236
IV	<i>AVYĀKṚTAVASTŪNI</i>	239
1	Una sola cosa és necessària	256
2	La veritable llibertat és inefable	257
3	No hi ha resposta adequada	261
4	La típica calma buddhista	262

Secció tercera
L'HERMENÈUTICA

I	LA MUTACIÓ DE LA CONSCIÈNCIA EN EL SEGLE DEL BUDDHA I EN EL NOSTRE	269
1	Les tres àrees de la consciència humana	270
	<i>a El Món</i>	270
	<i>b La Divinitat</i>	271
	<i>c L'Home</i>	272
2	La crisi de la consciència humana	274
	<i>a Israel</i>	276
	<i>b Iran</i>	278
	<i>c Xina</i>	280
	<i>d Grècia</i>	281
	<i>e Índia</i>	283
3	La innovació del Buddha	286
4	L'ateisme religiós	290
II	L'APOFATISME ONTOLÒGIC	305
1	La posició del Buddha	305
2	La problemàtica actual	312
	<i>a La convergència entre Déu i l'Ésser: la divinització de l'Ésser</i>	314
	· Antropomorfisme	315
	· Ontomorfisme	320
	· Personalisme	330
	<i>b La divergència entre Déu i l'Ésser: la desontologització de Déu</i>	336
	· La negació de l'Ésser (ateisme)	340
	<i>La filosofia dels valors</i>	341
	<i>La mort de Déu</i>	342
	<i>L'argument teològic</i>	350
	· La negació del No-Ésser (apofatisme)	355
	<i>L'argument apofàtic</i>	356
	<i>El Déu amor</i>	360
	<i>El Déu absent</i>	361
	<i>El Déu transparència</i>	363
	<i>El Déu perdó</i>	364
	<i>L'existència com a deute</i>	368
	· La relativitat radical	371
	<i>Déu com a relació genitiva constitutiva de la realitat</i>	372
	<i>La pura relacionalitat</i>	373
	<i>La contingència</i>	378
	<i>La radicalitat divina</i>	381

Perichōrēsis trinitària	384
<i>Epèxtasi</i>	386
3 Déu i els éssers	
<i>a Incompatibilitat entre l'un i l'altre</i>	392
<i>b Relativitat de les respostes</i>	394
<i>c La irreductibilitat a-dualista</i>	395
<i>d La problemàtica contemporània</i>	396
III EL SILENCI DEL BUDDHA	399
1 El coratge del silenci	399
<i>a L'emudiment de la pregunta</i>	400
<i>b La via del mig</i>	406
<i>c El silenci meditatiu</i>	410
2 Les quatre nobles veritats	414
<i>a Text</i>	416
<i>b Corollaris</i>	418
· La pregunta per la felicitat	418
· L'alegria primordial	422
· L'aspiració a la felicitat	423
· La pèrdua de la contingència	426
· L'aspecte comunitari	429
3 El silenci de Déu	433
<i>a Prolegomena</i>	433
· El silenci originari	434
· La remor del món	437
· El silenci humà	441
<i>b El silenci diví en l'home</i>	442
<i>c El silenci diví en Déu</i>	446
<i>d L'alliberament</i>	452
Epíleg	459
<i>La contingència radical</i>	459
<i>Glossari</i>	463
<i>Procedència dels textos</i>	483
<i>Índex onomàstic</i>	484

ABREVIATURES

Esriptures buddhistes

AbhK	Abhidharmakośa
AbhKBh	Abhidharmakośa-bhāṣya
AN	Anguttara-nikāya
AstPrajPar	Aṣṭasāhasrikā-prajñāpāramitā
Bod	Bhodicaryāvatāra
Dh	Dhammapada
DharSamg	Dharmasaṃgraha
DN	Dīgha-nikāya
Iti	Itivuttaka
LS	Laṅkāvatāra-sūtra
MhparnibS	Mahāparinibbāna-sutta
MhPrajParSas	Mahāprajñāpāramitā-śāstra
MhvagVP	Mahāvagga-vinaya-piṭaka
Mil	Milindapañha
MK	Mūlamadyamaka-kārikā
MKV	Mūlamadyamaka-kārikā-vṛtti (Prasannapadā)
MN	Majjhima-nikāya
Nirs	Nirdeśa-sūtra (Vimalakīrti-sūtra)
PraPad	Prasannapadā (Mūlamadyamaka-kārikā-vṛtti)
SadDharmPundS	Saddharma-puṇḍarīka-sūtra (Sūtra del Lotus)
SN	Samyutta-nikāya
SNi	Sutta-nipāta
Ud	Udāna
UdVag	Udāna-varga
VisMag	Visuddhi-magga
VP	Vinaya-piṭaka

Esriptures hindús

AA	Aitareya-āraṇyaka
AB	Aitareya-brāhmaṇa
AV	Atharva-veda
BG	Bhagavad-gītā
BS	Brahma-sūtra
BSB	Brahma-sūtra-bhāṣya
BU	Bṛhadāraṇyaka-upaniṣad
CU	Chāndogya-upaniṣad
GopB	Gopatha-brāhmaṇa
JaimB	Jaiminīya-brāhmaṇa
KathU	Kaṭha-upaniṣad
KausU	Kauṣītaki-upaniṣad
KenU	Kena-upaniṣad
MaitU	Maitrī-upaniṣad
MandU	Māṇḍūkya-upaniṣad
Manu	Mānava-dharmaśāstra (Manu-smṛti)
MarkP	Mārkaṇḍeya-purāṇa
MB	Mahābhārata
MundU	Muṇḍaka-upaniṣad
NBh	Nyāya-bhāṣya
PrasnU	Praśna-upaniṣad
PVB	Pañcaviṃśa-brāhmaṇa
RV	Ṛg-veda
SB	Śatapatha-brāhmaṇa
SU	Śvetāśvatara-upaniṣad
SV	Sāma-veda
TB	Taittirīya-brāhmaṇa
TS	Taittirīya-saṃhitā
TU	Taittirīya-upaniṣad
Vivek	Vivekacūḍāmaṇi
YS	Yoga-sūtra
YSBh	Yoga-sūtra-bhāṣya

Esriptures cristianes

Ac	Fets dels Apòstols
Am	Amós

Ap	Apocalipsi
Ba	Baruc
1Co	Primera carta als Corintis
2Co	Segona carta als Corintis
Coh	Cohèlet (Eclesiastès)
Col	Carta als Colossencs
1Cr	Primer llibre de les Cròniques
2Cr	Segon llibre de les Cròniques
Dn	Daniel
Dt	Deuteronomi
Ef	Carta als Efeis
Ex	Èxode
Ez	Ezequiel
Fl	Carta als Filipencs
Ga	Carta als Gàlates
Gn	Gènesi
Ha	Habacuc
He	Carta als Hebreus
Is	Isaïes
Jb	Job
Jm	Carta de Jaume
Jr	Jeremías
Jn	Joan
1Jn	Primera carta de Joan
Jr	Jeremies
Jt	Jutges
Lc	Lluc
Lm	Lamentacions
Lv	Levític
Mc	Marc
Mi	Miquees
Mt	Mateu
Nm	Nombres
Os	Osees
Pr	Proverbis
1Pe	Primera carta de Pere
1Re	Primer llibre dels Reis
2Re	Segon llibre dels Reis
Rm	Carta als Romans
1Sa	Primer llibre de Samuel

- Sir Siràcida (Eclesiàstic)
 Sl Salmes
 Sv Saviesa
 So Sofonies
 2Tm Segona carta a Timoteu
 Za Zacaries

Edicions de la Bíblia

- BCI Bíblia Catalana Interconfessional
 BJ Bible de Jérusalem
 BM Bíblia de Montserrat
 LXX Septuaginta o els Setanta, versió grega de l'AT
 NEB New English Bible
 NJB Neuer Jerusalemmer Bibel i New Jerusalem Bible
 NVg Neovulgata
 OAB Oxford Annotated Bible
 Vg Vulgata, versió llatina de la Bíblia

Col·leccions d'escriptures budhistes

- HOS *Harvard Oriental Series*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1891-2023 [vol. 1, 3, 28-20, 37, 41, 64, 67, 70, 72, 75, 81, 89], la majoria, text sense traducció.
- PTST *Pāli Text Society Translations Series*, 57 vol., a cura de Thomas W. Rhys Davids i altres, Pāli Text Society, London, 1877-1927; cànon pali amb transcripció llatina i traducció anglesa.
- SBB *Sacred Book of the Buddhists*, a cura de Max Müller, Oxford University Press.
- SBE *Sacred books of the East*, 50 vol., a cura de Max Müller, Oxford University Press, 1879-1910 [vol. 10, 11, 13, 17, 19-21, 35, 36, 49].
- WES *Wisdom of the East Series*, a cura de L. Cranmer-Byng, S. A. Kapadia i altres, amb més d'un centenar de títols, i diverses editorials, 1908-

Altres

- ExV Raimon PANIKKAR, *L'experiència vèdica. Mantramañjarī. Antologia dels Veda per a l'home modern i la celebració contemporània* (Opera Omnia Raimon Panikkar, IV.1), Fragmenta, Barcelona, 2014.
- DAB Philippe CORNU, *Diccionario Akal del budismo*, traducció de F. Javier López Martín, Akal, Madrid, 2004; de l'original francès: *Dictionnaire encyclopédique du bouddhisme*, Seuil, Paris, 2001.
- Denz.-Schön. H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum, definitionum, et declarationum de rebus fidei et morum*, a cura d'A. Schönmetzer, Herder, Barcelona, 1973 (n'hi ha una nova edició bilingüe: Herder, Barcelona, 2000).
- DK H. DIELS i W. KRANZ, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Weidmann, Berlin, 1903-1952 (traduccions catalanes: Joan FERRER GRÀCIA (ed.), *De Tales a Demòcrit. El pensament presocràtic. Fragments i testimonis*, Ela Geminada, Girona, 2011; Jaume PÒRTULAS i Sergi GRAU (ed.), *Saviesa grega arcaica*, Adesiara, Martorell, 2011).
- DMW Monier MONIER-WILLIAMS, *A Sanskrit-English dictionary*, Motilal Banarsidass, Delhi, 1899, 1974^s (n'hi ha una edició revisada del 2002 i una edició digital).
- DS *Dictionnaire de spiritualité. Ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, 17 vol., editat sota la direcció de Marcel Viller, assistit per Ferdinand Cavallera i Joseph de Guibert, amb el concurs d'un gran nombre de col·laboradors, Beauchesne, Paris, 1932-1995.
- DSC Òscar PUJOL RIEMBAU, *Diccionari sànscrit-català. Diccionaris de l'Enciclopèdia*, amb pròleg de Raimon Panikkar, «Un laboratori de paraules vives», Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2005.
- DW Meister ECKHART, *Die deutschen und lateinischen Werke. Die deutschen Werke*, 5 vol., a cura de

- Josef Quint, Georg Steer i altres, Kohlhammer, Stuttgart, 1958-2003.
- LW Meister ECKHART, *Die deutschen und lateinischen Werke. Die lateinischen Werke*, 6 vols., a cura d'Ernst Benz, Karl Christ, Josef Koch i altres, Kohlhammer, Stuttgart, 1956-2006.
- NDS *Nuovo dizionario di spiritualità*, a cura de Stefano De Fiores i Tullo Goffi, San Paolo, Roma, 1979².
- PED *The pali text society's. Pali-english dictionary* [1921-1925], edició de T. W. Rhys Davids i William Stede, Pali Text Society, Oxford, 1986⁸ (nova edició a cura de Margaret Cone, *A dictionary of Pali*, 3 vol., The Pali Text Society, Bristol, 2001-2020).
- PG J.-P. MIGNÉ, *Patrologiæ Cursus Completus. Series Græca*, Paris, 1857-1866.
- PL J.-P. MIGNÉ, *Patrologiæ Cursus Completus. Series Latina*, Paris, 1844-1855.
- PTS *Pāli Text Society*, de Londres, que ha publicat gran part del cànon pali en transcripció llatina i un gran nombre de traduccions d'aquest.

EDICIONS DE LES ESCRIPTURES BUDDHISTES

EL CONJUNT D'ESCRITURES buddhistes (disciplina monàstica, sermons, especulació, llegendes...) es recull essencialment en tres cànons.¹

El *Cànon pali* recull en aquesta llengua, tot i que conté alguns escrits en sànscrit, els textos del primer buddhisme, la Tradició dels Antics, el *Theravāda*.

El *Cànon xinès* recull sobretot la tradició del Gran Vehicle, el *Mahāyāna*, d'origen sànscrit, tot i que conté alguna traducció del cànon pali, i ja hi apareixen textos tântrics. La darrera edició d'aquest cànon feta al Japó, encara en curs, ja és la més completa del cànon buddhista, amb un centenar de volums que contenen més de tres mil obres, i és coneguda com a Taishō.

El *Cànon tibetà*, de caràcter tântric, serà l'expressió de la tradició del Vehicle Diamantí, el *Vajrayāna*, tot i que recull, a banda de textos tântrics, també escriptures de les anteriors tradicions del buddhisme.

Les traduccions de les Escriptures buddhistes, si no es diu el contrari, són de l'autor, però acarades sempre que ha estat possible amb versions ja existents.²

¹ Vegeu, *infra*, segona part, secció segona, «Els textos», p. 171-179, un esbós de les Escriptures buddhistes i els textos citats en aquesta obra. Cf: la veu «Canon búdico», dins DAB, p. 94 i s.

² Per als textos pali, si no es diu una altra cosa, les citacions es refereixen a la Pāli Text Society (PTS) i a la Pāli Text Society Translation Series (PTST). Les referències d'aquesta edició (per exemple: MN II,65) indiquen el text o la col·lecció (en aquest cas, el Majjhimanikāya), el volum i el número de pàgina; en algun cas, s'hi afegeix el nom del *sutta* amb el número (per exemple: MN I,429 [*Cūḷa Māluṅkya Sutta*, § 63]).

Les edicions de les Escripures buddhistes son innumerables; en citem només algunes de les més representatives,³ com també les més accessibles en català i en castellà.⁴

ANTOLOGIES

- CONZE, Edward (ed.), *Buddhist texts through the ages* [1954], amb la col·laboració d'Isaline B. Horner, David Snellgrove i Arthur Waley, traducció anglesa de fonts pali, apabhramsa, sànscrites, xineses, tibetanes i japoneses, Harper & Row (PTST), New York, 1964.
- GNOLI, Raniero (ed.), *La rivelazione del Buddha*, 2 vol., *I testi antichi* (I), *Il Grande veicolo* (II), amb la col·laboració de Claudio Cicuzza, Francesco Sferra, Mauro Maggi i Cristina Pecchia, traducció italiana de diverses fonts escripturístiques, Mondadori, Milano, 2001-2004; l'última part del vol. II està dedicada al Vehicle Diamantí (Vajrayāna).
- GODDARD, Dwight (ed.), *A buddhist Bible* [1932], traducció anglesa de fonts pali, sànscrites, xineses, tibetanes, japoneses i modernes, Harrap, London, 1938 (revisada), 1956.
- SILBURN, Lilian (ed.), *Aux sources du bouddhisme*, presentació dels textos i traducció francesa de diverses fonts escripturístiques dels diversos cànons i corrents buddhistes, amb la col·laboració de Catherine Despeux, Étienne Lamotte, André Padoux, Yoshiro Imaeda, Prithwindra Mukherjee i altres, Fayard, Paris, 1977, 1997², amb una àmplia bibliografia.

THERAVĀDA

- AGUADO, Jesús (ed.), *Therīgatha. Poemas budistas de mujeres sabias*, versió de diverses traduccions angleses i introducció, Kairós, Barcelona, 2016.
- AUNG, Shwe Z. / Caroline A. F. RHYS DAVIDS (ed.), *Compendium of philosophy. Abhidhammattha Saṅgaha* [1910], Oxford University Press (PTST, n. 2), London, 1956.

³ La referència d'aquestes edicions inclou el cognom del curador o traductor, l'any de l'edició consultada, amb el volum i la paginació, si s'indiquen; per exemple: HORNER (1954), vol. I, p. 205.

⁴ Per facilitar l'accessibilitat, en aquest tom es remet a edicions més recents, fins i tot posteriors a la mort de l'autor. (*N. de l'E.*)

- , *Points of controversy. Kathā-vatthu (Abhidhamma-piṭaka)*, 2 vol., Oxford University Press (PTST), London, 1915.
- BAÑÓN HERNANDEZ, Alfredo (ed.) / BUDDHAGHOSA, *El sendero de la purificación (Visuddhimagga). El manual clásico de doctrina y meditación budista*, traducció del pali i notes, Albacete, 2016³, edició revisada i ampliada; versió de l'edició anglesa: Bhikku ÑĀṆAMOLI, *The path of purification (Visuddhimagga) of Bhadantācariya Buddhaghosa*, Buddhist Publication Society, Kandy, Sri Lanka, 1975, 1991.
- BHIKKHU BODHI (ed.), *En palabras del Buddha. Una antología de discursos del canon pali* [2005], versió castellana a partir de l'edició anglesa, amb traducció dels textos del pali a cura d'Abraham Vélez de Cea, Aleix Ruiz Falqués i Ricardo Guerrero Diáñez, Kairós, Barcelona, 2019.
- BHIKKU ÑĀṆAMOLI (ed.), KACCĀNA THERA (suposat autor), *The guide. Nettipakaraṇam*, Luzac (PTST, n. 33), London, 1962.
- BLOCH, Jules / Jean FILLIOZAT / Louis RENOU (ed.), *Canon bouddhique pâli (Tīpiṭaka). Texte et traduction. Suttapiṭaka, Dīghanikāya*, només els tres primers suttas, vol. I, fasc.1, Adrien-Maisonneuve, Paris, 1949.
- COWELL, Edward B. (ed.), *The Jataka or stories of the Buddha's former births* [1859-1907], 6 vol., diversos traductors, Cambridge University Press, Cambridge, 1960.
- CHALMERS, Robert (ed.), *Further dialogues of the Buddha. Majjhima-nikāya*, 2 vol., traducció del pali, Oxford University Press (SBB, n. 5, 6), London, 1926-1927.
- , *Buddha's teachings. Being the Sutta-Nipata or Discourse collection*, text pali i traducció, Harvard University Press (HOS, n. 37), Cambridge, Massachusetts, 1932.
- CHAVANNES, Édouard (ed.), *Cinq cents contes et apologues extraits du Tripiṭaka chinois*, 4 vol., Ernest Leroux, Paris, 1910-1934.
- DRAGONETTI, Carmen (ed.), *Dhammapada. La esencia de la sabiduría budhista*, text pali, traducció, introducció i notes, Universidad Mayor San Marcos, Lima, 1964 [tesi]; nova edició sense el text pali: Sudamericana, Buenos Aires, 1967, 1995; edició amb pròleg de Raimon Panikkar: Círculo de Lectores, Barcelona, 2000.
- DRAGONETTI, Carmen / Fernando TOLA (ed.), *Udāna. La palabra de Buda*, traducció del pali, introducció i notes, Barral, Barcelona, 1971; nova edició: Trotta, Madrid, 2006.
- HORNER, Isaline Blew (ed.), *The collection of The middle length sayings (Majjhima-nikāya)*, 3 vol., traducció anglesa del pali, Luzac (PTST, n. 29-31), London, 1954-1959.

- JONES, John J. (ed.), *The Mahāvastu*, 3 vol., traducció del sànscrit, Luzac & Company (SBB, n. 16, 18, 19), London, 1949–1956).
- KASHYAP, Bhikkhu Jagdish (ed.), *The Abhidhamma philosophy. The psycho-ethical philosophy of early buddhism* [1942], Buddha Vihara, Nalanda (Patna), 1954.
- LA VALLÉE POUSSIN, Louis de (ed.), *L'Abhidharmakośa de Vasubandhu*, 6 vol., traducció francesa anotada, basada en la versió xinesa de Xuanzang, amb referències als textos sànscrits i tibetans, Geuthner, Paris, 1923-1931.
- MASCARÓ, Juan (ed.), *The Dhammapada. The path of perfection*, traducció del pali i introducció, Penguin, London, 1973, amb moltes edicions i en diversos idiomes; traducció catalana de Joaquin Torras Godori, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1982, 1995².
- MÜLLER, F. Max (ed.), *The Dhammapada. A collection of verses*, Oxford University Press (SBE, n. 10), London, 1881.
- PALMA, Daniel (ed.), *El camino de la iluminación. Nueve suttas del Dīgha Nikāya*, traducció del pali i introducció, Miraguano, Madrid, 2000.
- , *Jātaka. Veintitrés nacimientos del Buda Gotama*, traducció del pali i introducció, Miraguano, 1998.
- PARAKRANABAHU, Ado (ed.), *El Sūtra de Benarés. El primer discurso del Buddha (Dhammacakkappavattana Sutta)*, traducció del pali i comentaris, Kairós, Barcelona, 2014.
- RADHAKRISHNAN, Sarvepalli (ed.), *The Dhammapada*, text pali, traducció, introducció i notes, Oxford University Press, London, 1950, 1968.
- RHYS DAVIDS, Caroline A. F. (ed.), *The Visuddhi-magga of Buddhaghosa*, 2 vol., text pali, Oxford University Press (PTS), London, 1920-1921.
- , *Dhammapada*, Oxford University Press (SBB, n. 2), text pali i traducció anglesa, London, 1931.
- RHYS DAVIDS, Thomas W. (ed.), *Mahāparinibbāna Sutta* [1881], Motilal Banarsidass [SBE, n. 11], Delhi, 1965.
- , *Buddhist birth stories. Jātaka tales. The oldest collection of folk-lore extant. Jātakatthavannanā*, Houghton, Mifflin & Company, Boston, 1880.
- , *The questions of king Milinda* [1890-1894], 2 vol., traducció del pali, introducció i notes, Dover Publications [SBE, n. 35 i 36], New York, 1963.
- RHYS DAVIDS, Thomas W. / Caroline A. F. RHYS DAVIDS (ed.), *Dialogues of the Buddha* [DN], 3 vol., (SBB, n. 2, 3, 4), London, 1956-1966 (primera edició: PTST, London, 1889-1921).
- RHYS DAVIDS, Thomas W. / Joseph E. CARPENTER (ed.), *The Dīgha Nikāya*, 3 vol., Luzac & Company (PTSS), London, 1960-1967 (primera edició: PTST, London, 1908-1911).

- RUY, Raúl A. (ed.), *El libro de la gran extinción de Gotama el Buddha o sea el Mahā Parinibbāna Suttanta del Dīgha-Nikāya* [1953], Hachette, Buenos Aires, 1975.
- ROCKHILL, W. Woodville (ed.), *Udānavarga. A collection of verses from the buddhist canon. Compiled by Dharmatrāta*, Trübner & Company, London, 1883.
- RUIZ CALDERON, Javier (ed.), *Dhammapada*, versió de l'edició anglesa de Max Müller, contrastada amb altres traduccions i el text pali, i introducció, Biblioteca Nueva, Madrid, 2004.
- RUIZ FALQUÉS, Aleix (ed.), *Los últimos días del Buddha. Mahāparinibbānasutta. Con el comentario de Buddhaghosa*, traducció del pali, introducció i notes, amb pròleg d'Òscar Pujol, Trotta, Madrid, 2022.
- SOLÉ-LERIS, Amadeu (ed.), *La paraula del Buda. Textos extrets de les antigues escriptures*, traducció del pali, prefaci i notes complementàries, Fundació Casa del Tibet / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984, 2008²; de l'original compilació en pali (1903) de Nyāṇatiloka Mahāthera (1878-1957), breu i accessible, traduïda a molts idiomes, amb moltes edicions i una gran difusió. Una bona entrada al buddhisme primerenc.
- SOLÉ-LERIS, Amadeu / Abraham VÉLEZ DE CEA (ed.), *Majjhima Nikāya. Los sermones medios del Buddha*, traducció del pali, introducció i notes, Kairós, Barcelona, 1999.
- TALAMO, Vincenzo (ed.), *Sutta Nipāta*, introducció, traducció i notes, Boringhieri, Torino, 1961.
- , *Canone buddhistico. Così è stato detto (Iti vuttaka)*, introducció, traducció i notes, Boringhieri, Torino, 1962.
- THERA, Narada (ed.), *The Dhammapada*, text pali, traducció anglesa i notes, J. Murray (WES), London, 1954.
- TRENCKNER, Carl Vilhelm (ed.), *The Milindapañho: being dialogues between king Milinda and the buddhist sage Nāgasena*, text pali en transcripció llatina, Williams and Norgate, London, 1880.
- , *Majjhima-nikāya*, vol. I, text pali en transcripció llatina, Pali Text Society, London, 1888.
- U NANSIDENA (ed.), *Compendio del Abhidhamma. El Abhidhammattha Saṅgaha de Anuruddha*, traducció castellana del pali, El Colegio de México, México, 1999; versió de l'edició anglesa: Bhikkhu Bhodhi, *A comprehensive manual of Abhidhamma*, Buddhist Publication Society, Kandy, Sri Lanka, 1993.
- WARREN, Henry Clarke (ed.), *Buddhism in translations*, selecció i traducció del pali, Harvard University Press (HOS, n. 3), Cambridge, Massachusetts, 1922.
- , *The Visuddhi Magga of Buddhagosa*, pali transliterat sense traduir, Harvard University Press (HOS, n. 39-40), Cambridge, Massachusetts, 1950.

- WOODWARD, Frank Lee (ed.), *Udāna (Verses of Uplift) and Itivuttaka (As it was said)*, *The minor anthologies of the pali canon II*, amb introducció de Caroline A. F. Rhys Davids, Oxford University Press (SBB n. 8), London, 1935.
- WOODWARD, Frank Lee / Edward M. HARE (ed.), *The book of gradual sayings. Anguttara-Nikaya* [1932-1936], 5 vol., Oxford University Press (PTST, n. 22, 24-27), London, 1960-1965.
- WOODWARD, Frank Lee / Caroline A. F. RHYS DAVIDS (ed.), *The book of kindred sayings (Sanyutta-nikāya)*, 5 vol. (PTST, n. 7, 10, 13, 14, 16), London, 1917-1930.

MAHĀYĀNA

- ARNAU, Juan (ed.) / NĀGĀRJUNA, *Fundamentos de la vía media*, introducció, traducció del sànscrit i notes, Siruela [El Árbol del Paraíso, 34], Madrid, 2004.
- , NĀGĀRJUNA, *Abandono de la discusión* [Vigraha-vyāvartanī], introducció, traducció del sànscrit, Siruela [El Árbol del Paraíso, 51], Madrid, 2006.
- , *Diálogo del diamante, seguido del Diálogo del corazón* [Vajracchedikā-prajñāpāramitā-sūtra, Prajñāpāramitā-hṛdaya-sūtra], traducció del sànscrit de Luis O. Gómez, Atalanta, Vilaür (Girona), 2023.
- BAYS, Gwendolyn (ed.), *The Lalitavistara Sūtra. The voice of the Buddha. The beauty of compassion*, traducció del francès corregit amb l'original tibetà i sànscrit, Dharma Publishing (Tibetan Translation Series, I-II), Berkeley, 1983.
- BROSSE, Jacques (ed.), *Los maestros zen*, a cura d'Esteve Serra, José J. de Olañeta, Palma de Mallorca, 1999, antologia del *chan-zen* amb presentació dels textos i els diversos llinatges de mestres fins el segle xx.
- BURNOUF, Eugène (ed.), *Le lotus de la bonne loi* [SadDharmPundS], traducció del sànscrit i comentaris, Imprimerie Nationale, Paris, 1852; nova edició: Maisonneuve, Paris, 1989.
- CONZE, Edward (ed.), *Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā. The perfection of wisdom in eight thousand slokas*, Asiatic Society, Calcutta, 1958.
- , *Perfect wisdom. The short prajñāpāramitā texts*, amb algun text tântric, Buddhist Publishing Group, Luzac, London, 1973 (traducció castellana: *De la perfecció de la sabiduria. Textos breves prajñāparamita*, a cura de Juan I. Costero, Biblioteca Nueva [Taxila], Madrid, 2006).
- , *Buddhist wisdom books. The Diamond Sūtra and The Heart Sūtra*, traducció i comentaris, Allen & Unwin, London, 1975.
- COSTA ORÓ, Ramon Taizen (ed.), *Prajñā-pāramitā-hṛdaya sūtra. El Sūtra del Cor de la Saviesa Suprema*, traducció i comentari de la versió sinojaponesa:

- Maka Hannya Haramita Shingyo*, amb la inclusió dels originals sànscrit i xinès, amb transliteració, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2009.
- DE JONG, Jan Willem (ed.), *Cinq chapitres de la Prasannapadā*, traducció francesa i text tibetà, Brill, Leiden, 1949.
- DOKUSHŌ VILLALBA (ed.) / EIHEI DŌGEN, *Shobōgenzō. La preciosa visió del Dharma verdader*, Kairós, Barcelona, 2015.
- , *La enseñanza de Vimalakīrti. Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra*, Miraguano, Madrid, 1989.
- FUNG, Paul F. / George D. FUNG (ed.), *The Sūtra of the Sixth Patriarch on the pristine orthodox dharma*, traducció del xinès i notes, Buddha's Universal Church, San Francisco, 1964.
- GÓMEZ RODRÍGUEZ, Luis O. (ed.) / ŚĀNTIDEVA, *Camino al despertar. Introducción al camino del bodhisatva (Bhōdicaryāvatāra)*, introducció, traducció del sànscrit i notes, Siruela, Madrid, 2012.
- KALUPAHANA, David J., *Mūlamadhyamakakārikā of Nāgārjuna. The philosophy of the middle way*, introducció, text sànscrit, traducció anglesa i notes, Motilal Banarsidass, Delhi, 1986, 1991, p. 326.
- KASAWARA, Kenjui (ed.), *The Dharma Saṃgraha. An ancient collection of buddhist technical terms*, a cura de Friedrich Max Müller i Heinrich Wenzel, text sànscrit en devanagari i notes, Clarendon Press, Oxford, 1885.
- KHENCHEN SHERAB RINPOCHE (ed. i com.) / KHENPO TSEWANG DONGYAL (trad.), *El Sūtra del Corazón* [1993], text tibetà, transliteració i traducció, traducció castellana de l'original anglès amb revisió del tibetà, notes i glossari de Ferran Mestanza, Kairós, Barcelona, 2003.
- LAMOTTE, Étienne (ed.), *Le traité de la grande vertu de sagesse de Nāgārjuna (Mahāprajñāpāramitāśāstra)*, 5 vol., Institut Orientaliste, Bureaux du Muséon, Louvain, 1966-1980.
- , *La somme du Grand Véhicule d'Asanga. Mahāyānasamgraha* [1938-1939], 2 vol., versions tibetana i xinesa amb traducció francesa, Institut Orientaliste, Peeters, Louvain, 1973.
- LA VALLÉE POUSSIN, Louis de (ed.), *Mulamadhyamakakarikas de Nāgārjuna avec la Prasannapada, commentaire de Candrakīrti* [1903-1913], [Biblioteca Buddhica IV], Petrograd; reimpressió: Biblio Verlag, Osnabrück, 1970.
- , *Le joyau dans la main. Karatalaratna*, de la versió xinesa de Hsuan Tsang (Taishō, n. 1578), Mélanges Chinois et Bouddhiques 2, Bruxelles, 1923-1933, p. 68-138.
- , CANDRAKĪRTI, *Madhyamakavatara*, traducció francesa del tibetà, Le Muséon, VII (1907), p. 249-307; X (1910), p. 271-358; XI (1911), p. 236-328.

- LÉVI, Sylvain (ed.) / ASAṄGA, *Mahāyāna-sūtrālamkāra. Exposé de la doctrine du Grand Véhicule, selon le système Yogācāra*, Bibliothèque de l'École des Hautes Études (fasc. 159: text sanscrit; fasc. 190: traducció francesa), Paris, 1907-1911.
- MARTÍ OROVAL, Bernat (ed.), *Lamentació per les divergències. Ensenyaments de Shinran atribuïts a Yuien*, edició bilingüe japonès-català, Fragmenta [Sagrats i clàssics, 10], Barcelona, 2016.
- MASIÁ CLAVEL, Juan (ed.), *El Sutra del Loto*, traducció del japonès i estudi final, Sígueme, Salamanca / Kosei, Tokyo, 2009.
- RAMÍREZ BELLERÍN, Laureano (ed.), *Sūtra de Vimalakīrti*, traducció castellana de la versió xinesa de Kumārajīva, presentació i notes, Kairós, Barcelona, 2002.
- , HUI NENG, *Sexto patriarca de la escuela del Chan (Zen). Sutra del Estrado (Tan jing)*, edició bilingüe amb el text de Dunhuang, traducció del xinès, introducció i notes, Kairós, Barcelona, 2000.
- RUBIO, Carlos i altres (ed.), *Los escritos de Nichiren Daishonin*, traducció de Paula Tizzano i altres, Herder & Sokka Gakkai, Barcelona, 2010; de la versió anglesa: *The writings of Nichiren Daishonin* (1999), que recull 172 escrits dels 426 de l'edició original japonesa de Sokka Gakkai (1952), amb la qual ha estat contrastada la traducció castellana.
- STCHERBATSKY, Theodore, *The conception of buddhist Nirvāṇa* [1927], amb els capítols 1 i 25, amb text sanscrit, del *Mūlamadhyamaka-kārikā* de Nāgārjuna, traducció i comentari del *Prasannapadā* de Candrakīrti, Motilal Banarsidass, Delhi, 1968.
- SUZUKI, Daisetz T. (ed.), *Lañkāvatāra Sūtra. A Mahāyāna text* [1932], traducció del sanscrit, introducció i notes, Routledge & Kegan Paul, London, 1968.
- THOMAS, Frederick W. / Hakuju U1 (ed.), *The hand treatise. A word of Aryadeva*, traducció del tibetà i del xinès, *Journal of the Royal Asiatic Society* (abril 1918), Cambridge University Press, p. 267-310.
- TOLA, Fernando / Carmen DRAGONETTI (ed.), *Budismo Mahāyāna. Estudios y textos*, traducció, introducció, estudis i textos, Kier, Buenos Aires, 1980; conté el *Bhavasāṅkrānti-sūtra*, el *Śālistamba-sūtra*, el *Prajñāpāramitā-hṛdaya-sūtra*; el *Hastavālanāma-prakaraṇavṛtti* d'Āryadeva, el *Bhavasāṅkrāntiparikathā* i el *Mahāyāna-vimśikā* de Nāgārjuna, i les *Navasloki* de Kambala.
- , *Filosofia budista. La vaciedad universal*, traducció, introduccions i notes, Las cuarenta, Buenos Aires, 2012; conté el *Hastavālanāma-prakaraṇavṛtti* d'Āryadeva, i el *Pratītyasamutpāda-hṛdaya-kārika* i el *Catuhstava* de Nāgārjuna.
- , *El Sūtra del Loto de la Verdadera Doctrina. Saddharmapuṇḍarikasūtra*, traducció del sanscrit, introducció i notes, El Colegio de México / Asociación Latinoamericana de Estudios Budistas, México, 1999.
- , *El Sūtra de los infinitos significados. Wu Liang I Ching*, traducció del xinès, introducció i notes, Desclée de Brouwer [Textos, 7], Bilbao, 2000.

- , *Vimalakīrtinirdeśha. La ensenyanza de Vimalakīrti*, traducció del sànscrit, introducció i notes, Fundación Instituto de Estudios Buddhistas FIEB, Buenos Aires, 2018.
- VAIDYA, Parasurama L. (ed.), *Études sur Aryadeva et son Catuḥśataka (cap. 8-16)*, Geuthner, Paris, 1913.
- VÉLEZ DE CEA, Abraham (ed.) / NĀGĀRJUNA, *Versos sobre los fundamentos de la vía media (Mūlamadhyamakakārikā)*, introducció, traducció del sànscrit i notes, Kairós, Barcelona, 2003.
- WING-TSIT CHAN (ed.), *The platform scripture. The basic classic of zen buddhism*, traducció del xinès, introducció i notes, St. John's University Press, New York, 1963.
- WOGIHARA, Unrai (ed.), *Bodhisattvabhūmi [Asaṅga]*, 2 vol., Sankibo Buddhist Book Store, Tokyo, 1930.

VAJRAYĀNA

- BINDER SCHMIDT, Marcia / Erik PEMA KUNSANG (ed.), *The lotus-born. The life story of Padmasambhava. Composed by Yeshe Tsogyal*, traducció del tibetà, Shambhala, Boston, 1993; traducció castellana a cura de Carlos C. Moren Creagh, contrastada amb el text tibetà, notes i bibliografia: *El nacido del loto. La biografía de Padmasambhava escrita por Yeshe Tsogyal*, Shabda, Barcelona, 2018.
- CHÖGYAL NAMKHAI NORBU / Adriano CLEMENTE (ed.), *Tantra de la fuente suprema (Kunje Gyelpo). Texto raíz de la tradición Dzogchen Semde del budismo tibetano*, introducció a la tradició i als ensenyaments Dzogchen i traducció del tibetà del text tântric, Kairós, Barcelona, 2008.
- CORNU, Philippe (ed.), *Le miroir du cœur. Tantra du Dzogchen*, traducció del tibetà i comentari, Seuil, Paris, 1995.
- , LONGCHENPA, *La liberté naturelle de l'esprit*, presentació i traducció del tibetà, Seuil, Paris, 1994.
- DOWMAN, Keit (ed.), *Sky dancer. The secret life and songs of the lady Yeshe Tsogyel*, traducció del tibetà i introducció, Routledge & Kegan Paul, Boston, 1984; traducció castellana a cura de Carlos C. Moren Creagh, contrastada amb el text tibetà: *La danzarina del cielo. La vida secreta y canciones de la dama Yeshe Tsogyel*, Shabda, Barcelona, 2018.
- PRATS, Ramon N. (ed.), *El libro de los muertos tibetano. La liberación por audición durante el estado intermedio [Par-to-thö-tröl]*, traducció del tibetà i introducció, Siruela, Madrid, 1996.

- PRECIADO YDOETA, Iñaki (ed.), *Vida de Milarepa*, traducció del tibetà i introducció, Anagrama, Barcelona, 1994.
- SHERBURNE, Richard (ed.), *A lamp for the path and commentary of Atīśa* [*Bodhipathapradīpa / Byang-chub lam-gyi sgron-ma*], traducció del sànscrit i del tibetà i notes, Allen & Unwin [The Wisdom of Tibet Series, 5], London, 1983.
- SNELGROVE, David L. (ed.), *The Hevajra Tantra. A critical study*, 2 vol., *Introduction and translation* (I), *Sanskrit & Tibetan texts* (II), Oxford University Press [London Oriental Series, 6], London, 1959.

INTRODUCCIÓ

NO VULL OFERIR UN TRACTAT sobre el buddhisme històric ni sobre les seves escoles, sinó centrar-me en el seu missatge principal. És una empresa gairebé impossible resumir la riquesa dels vint-i-sis segles en els quals l'ensenyament del Buddha s'ha desenvolupat d'una manera quasi espontània, però tractaré, tanmateix, de delinear-ne l'esperit.

Com a introducció a l'apofatisme buddhista recorrerem a una antiga llegenda.

El mite

Devem aquesta bella llegenda a un famós monjo xinès del segle VII (602-664), Xuanzang, que feu un pelegrinatge a l'Índia buddhista per cercar els textos originals i per redescobrir el veritable esperit del Buddha. La llegenda té com a teatre Bodhgayā, el lloc de la il·luminació del Buddha.

Ningú no havia reeixit a l'hora d'oferir una descripció precisa de la figura de l'Il·luminat. Sabem, de fet, que la iconografia buddhista primitiva representava el Buddha amb la flor del lotus, o amb animals, o com a màxim amb un tro buit o amb l'empremta dels seus peus. Potser es va intentar, encara que parcialment i amb por, representar el Buddha, tot i que pel buddhisme primitiu fos inconcebible fer manifest l'Il·luminat als ulls vulgars dels homes. Sabem que va caldre l'audàcia grega per minar, amb l'art gandhàric, la pura transcendència del Buddha.

I ara, la llegenda: vet aquí que, una vegada, un brahman tingué la gosadia de voler fer una estàtua de Śākyamuni; posà com a condició que el deixessin sol al temple i no fos destorbat fins a un dia determinat. Li fou concedit el que demanava, però la petició del brahman era tan insòlita que la gent no podia frenar la seva impaciència. Per això, algunes persones s'introduïren en el temple abans del termini convingut; amb gran meravella, no van trobar cap rastre del brahman; només una estàtua. De fet, no estava acabada, però fou reconeguda immediatament com la figura del Buddha, tal com reporten nombroses inscripcions xineses i com proven les reproduccions que se n'han fet.

Aquesta llegenda no està del tot isolada ni privada de relacions. El mateix buddhisme n'ofereix temes paral·lels, si bé el motiu de l'inacabament representa un tema inexhaurible en la història de gairebé totes les religions.

Interpretació

Si el lector pogués reviure per si mateix tot el desenvolupament implícit de la llegenda, seria inútil la nostra hermenèutica. Atesa la inadequació d'una pretensió semblant, volem tan sols tractar de donar una interpretació esquemàtica del mite.

Renunciant a qualsevol mena de docta erudició, podem assajar una exposició conforme a l'esperit religiós del buddhisme que no sigui, d'altra banda, estranya al cristianisme, i fins i tot que augurem intel·ligible al lector occidental.

Per donar al tema un ordre precís, dividirem la nostra interpretació en les categories següents:

- 1 *Espialitat (topologia) i temporalitat (cronorítmia)*. L'experiència religiosa no és independent del lloc. L'experiència mística pot transcendir el temps i l'espai, però ha de tenir necessàriament l'origen en un temps determinat i en un espai determinat. Hi ha espais sagrats. El pelegrinatge té un sentit, i fins i tot l'Absolut «s'ha triat» un lloc.

El mite se situa precisament allà, on el Buddha ha rebut la seva il·luminació, sota la figura, en un lloc concret que, a més a més, està

l·ligat a la vida vegetativa. Però el brahman no arriba simplement fins allà; entra també en un lloc sagrat: l'espai exterior i l'espai interior són necessaris tots dos. Són els principis d'una topologia religiosa.

Cada cosa té el seu temps. Hi ha un ritme còsmic, universal, la consideració del qual constitueix potser el caràcter principal de la saviesa humana. Aquest ritme és doble: és inherent als esdeveniments i a l'acció. Sota el seu primer aspecte hi ha una dimensió còsmica; sota el segon, la concentració en l'home; i tots dos posen en evidència només dues dimensions d'un mateix i únic ritme. Harmonitzar aquests dos aspectes és una tasca expressament humana. Pau, concòrdia, tranquil·litat i similars són valors religiosos que es poden obtenir només quan s'han harmonitzat aquestes dues dimensions.

El mite ens narra un esdeveniment que no se situa immediatament després del *mahāparinirvāṇa* del Buddha, sinó tan sols després d'un cert temps, després d'un període d'infortuni, de silenci, d'impotència. No és possible que tot s'esdevingui simultàniament. Fins aquell moment no solament no era permès, sinó ni tan sols remotament possible, reproduir la figura del Buddha. També l'acció comporta temps. L'escultor realitza la seva obra no sense fatiga i estableix anticipadament un determinat període de temps per acomplir-la. També aquí trobem novament el temps exterior i el temps interior. Són els principis d'una cronorítmia religiosa.

- 2 *Solitud*. La religió ens uneix a Déu i als homes i fins a tota la creació. És essencialment comunitària, encara que té, per això mateix, una dimensió de particular solitud i isolament. Precisament perquè la comunió és tan estreta, ha de ser arrelada en el més pregon, i per això ha de brollar en la soledat i de la soledat.

El nostre brahman va al temple —sol i sense ser-hi destorbat— i tanca la porta del temple darrere seu.

- 3 *Respecte*. La religió interessa a tot home; no és una simple aproximació, ni un fenomen perifèric, ni una ocupació col·lateral. Sense consciència de la distància i de la diversitat no és possible atansar-se a l'Absolut.

El brahman era també un pelegrí que cercava una autoritat i estava ancorat en una regla; els guardians del temple hi estaven d'acord. L'objectiu que es proposava era certament una novetat i una empresa arriscada, però no era cap revolució. Cap profeta comença de nou; sempre torna a connectar amb la tradició per donar-li continuïtat.

- 4 *Compromís.* Sense un abandonament total, sense la disposició exempta de prejudicis a donar i a renunciar a tot, no és possible atènyer una experiència religiosa. Des d'un punt de vista purament morfològic, hi ha una diferència entre l'autèntica experiència religiosa i tots els altres tipus d'experiència. L'experiència religiosa posa en perill la vida mateixa, i això necessàriament, per tal com, per definició, és una experiència religiosa aquella per la qual es posa en joc la finalitat última, o sigui, la vida, independentment de les concepcions personals. Art, ciència, política, amor i similars es troben per si mateixos en un pla diferent del que és religiós, encara que una autèntica experiència religiosa pugui assumir la forma d'una d'aquestes experiències «intra-mundanes». En cert sentit, podem dir que no hi ha un objecte religiós exclusiu sinó una multiplicitat de fenòmens religiosos.

L'aventura del brahman no és un joc, no és un intent exclusivament artístic, sinó una empresa que afecta la vida i la mort. La consagració és una categoria religiosa fonamental.

- 5 *Comunió.* Ens acostem, amb això, a les tres característiques principals posades en evidència pel nostre mite.

L'experiència religiosa és sempre experiència de comunió. Déu pot ser pensat d'una manera o d'una altra; pot fins i tot ser negat; l'autèntica experiència religiosa continua sent, amb tot, una comunió: l'home entra en Déu; l'home es perd en el Suprem; assoleix aquell estat en el qual «dos» ja no té sentit; la unió és tal que ja no admet separació; ja no hi ha lloc per a dos, com testimonia tan bé la famosa llegenda sufí: «¿Qui ets tu?», demanava la veu, quan l'amant, després de llargs anys de preparació ascètica, colpejava la porta de l'Amat. «Jo soc el tal», era la resposta, i la porta continuava tancada, i així fins al tercer cop, després de nou anys de solitud i de preparació, quan a la

mateixa pregunta «¿Qui ets?» la resposta sonava: «Soc tu mateix», i la porta s'obria.

El contacte amb la divinitat significa un intercanvi total; vas cap a ella, o entres en ella, o avances cap a ella, o et perds en ella, segons les concepcions teòriques.

¿Per què el nostre brahman vol visualitzar el Buddha si no és per fer-lo «present», contemporani, i poder-lo com qui diu tocar, o sigui, poder-se unir veritablement a ell? Era una pretensió inaudita i, amb tot, és la suprema demanda religiosa. D'acord amb una concepció budhista, les peticions sobre l'essència del *nirvāṇa* no són possibles: l'home no pot parlar de Déu; ha de deixar l'esperit en plena llibertat sense continguts conceptuals. Tot això no vol dir que la comunió amb l'Absolut sigui inassolible; simplement, que la manera com s'esdevé no és ni pot ser merament creatural. Una comunió d'aquesta mena no es pot realitzar ni amb l'intel·lecte, ni amb la voluntat, ni amb el cos. El Creador i la creatura com a tals no poden ser u, però la comunió ha de tenir lloc d'alguna manera. Totes les fórmules s'assemblen en aquest punt. Déu es fa home, l'home esdevé Déu, el Creador i la creatura es troben i el punt de reunió s'anomenarà de maneres diverses: No-res, Cel, *Brahman*, *nirvāṇa*, Buddha, Crist...

El brahman ja no hi és; s'ha transformat. La comunió és transformació; altrament, no seria real. La llegenda no diu que el brahman s'hagi dissolt en el no-res, sinó precisament que ell ha sigut transformat! Tan sols desapareix allò que no és realment. Desapareix l'*aparença*, substituïda per l'*aparició*. El que està ocult als sentits es desvela per la fe. Des de fora això pot semblar màgia. Sense fe tot això no té sentit, però per explicar els colors a un cec es pot parlar de les diverses longituds d'ona que la matèria irradia.

- 6 *Imperfeció i provisionalitat.* La tradició ha vist, en cada estàtua inacabada del Buddha, el Maitreya, el Buddha que vindrà. Una quantitat de motius s'entretreixeixen els uns amb els altres: moviment, temporalitat, imperfeció, pecat original, redempció, esperança, compassió, etc.

L'estàtua no està acabada. És el Buddha, però el Buddha no és encara tot ell allà; encara ha de venir, o millor, retornar. Tot és en movi-

ment i tot es troba sota el signe de l'espera i l'esperança. El camí encara no està fet i la fita present encara no s'ha assolit; tot és en esdevenir, però el que és ja és més que un mer signe.

El brahman ja no hi és, el Buddha total encara no hi és; només hi ha qui vindrà, qui ha de venir. Però aquest fet té una explicació: la impaciència dels que esperaven, de la gent que, precipitada i abans d'hora, havia obert la porta del temple. S'ha comès un pecat. La realització no es verifica perquè els homes no volen esperar i no respecten el ritme de l'esdevenir. Les conseqüències podrien ser encara pitjors, perquè almenys hi ha una estàtua encara per acabar. «Ell vindrà encara, perquè ¿com es podria acabar la imatge sense ell?» Coneixem ara el propòsit d'acabament; es troba, per dir-ho així, sota els nostres ulls, però no hi ha ningú que pugui realitzar-lo; el brahman ja no hi és.

En aquest punt, totes les religions estan d'acord: hi ha una tasca pendent, cal una redempció perquè la humanitat ha perdut l'oportunitat i ha comès un pecat. Ara la dinàmica de la història humana ha de seguir el seu curs fins que ell tornarà de nou, el Maitreya, el Redemptor, Aquell que ha de venir. Poder i impotència de la religió: és poderosa perquè té la possibilitat de la salvació, però impotent al mateix temps perquè no posseeix la salvació ni la pot efectuar —aquesta concepció seria una reducció màgica de la religió. La religió es limita a oferir un lloc per a la trobada, a tenir simplement oberta una disponibilitat, perquè la salvació només pot venir directament del Salvador. Tot el contrast entre les diferents religions versa sobre el *com*.

- 7 *Apofatisme*. El brahman ja no és al temple, ha desaparegut, i, d'altra banda, el Buddha, que encara ha de venir, no és present. L'estàtua que queda no és en el fons ni el brahman ni el Buddha. Pot haver incorporat el brahman i alludir al Buddha, però de moment no s'hi pot discernir o pressentir ni el brahman ni el Buddha. Aquesta figura incompleta, aquest símbol imperfecte, s'ha empassat la immanència i ha traït la transcendència.

Es constata un esdeveniment grandiosos. A l'origen, durant els primers segles del buddhisme, la transcendència del Buddha era al·legada i, podríem afegir, paradoxalment representada a través de l'absència de

símbols figuratius i conceptuals. No s'havia de «reflexionar» ni sobre Déu ni sobre el *nirvāna*, i per això mateix tampoc sobre el Buddha, perquè l'Absolut no és *ob-jectum*, alguna cosa que estigui, per dir-ho així, davant nostre. ¿No és, però, la total absència la millor o, en realitat, l'única categoria de la Transcendència? Es tracta sens dubte no solament de considerar l'«Ésser» o «Déu» com a No-Ésser o com a No-Déu, sinó d'excloure i abandonar qualsevol mena tant de consideració com de no-consideració.

La història del buddhisme —i, cosa que ens interessa encara més directament, el nostre mite— ens ensenya que, malgrat tot, es vol tenir una representació del Mestre. La llegenda ens revela, d'altra banda, que l'estàtua fou reconeguda com la figura del Buddha. I era realment així com, molts segles abans que l'art gandhàric el representés, els llibres sagrats havien ja descrit el Buddha fins en els mínims detalls —trenta-dues característiques principals del gran home (*māhapuruṣalakṣaṇa*) i vuitanta atributs secundaris—, de manera que la representació plàstica només havia de seguir el cànon preestablert. Això significa que, abans que la figura exterior veiés la llum, el retrat interior era ja existent.

En el tro buit apareixia ara el Buddha invisible, de qui s'havia preestablert l'exacta descripció. La imatge interior, però, és invisible, i per això mateix és versemblant que aquesta conservi en certa manera intacta la transcendència. Mentre l'ull interior mantingui per si mateix la contemplació, els sentiments religiosos no solament seran satisfets, sinó que ni tan sols es podrà plantejar l'acusació que s'hagi pecat contra la transcendència; un cop posada en moviment la imaginació creadora, no se'n pot aturar el flux. El nostre mite salva, però, la quinta essència del buddhisme, i amb ella un valor religiós real, potser la quinta essència de totes les religions: l'*ab-solutesa* o, en altres paraules, la transcendència.

De les imatges en derivaren còpies, com testimonien les fonts. No es tractava, per tant, del Buddha vivent! I, amb tot, era la vera imatge de Siddhārta, nascut al jardí de Lumbini. La transcendència era massa potent per poder-se ocultar lluny del nostre cor; d'alguna manera ha d'obrir una esquerda i manifestar-se. Tot artista en sap alguna cosa, encara que es tracti d'un «art» superior, d'una revelació religiosa.

El Buddha no podia amagar-se més temps i s'havia de mostrar: cada manifestació seva, però, anava en detriment de la sublimitat i la transcendència. Una imatge, encara que sigui tan sols la representació d'alguna cosa, remet a la cosa mateixa, i amb això testimonia que, en última instància, a fora existeix aquella cosa a la qual remet. La imatge és com una arma que, amb la precisió que correspon a la seva perfecció, va directa al seu objectiu; n'hi ha prou amb deixar escapar el tret per atènyer l'objectiu, però amb això cessa la pura transcendència. El Buddha, a través de la imatge i en la imatge, és en certa manera present i, per això mateix, ja no és absent. Amb tot, el nostre mite salva el nucli més profund del buddhisme: la transcendència sense concessions i la sublimitat de l'Absolut.

Però el brahman ha desaparegut. El Buddha només pot estar realment present si l'home ja no hi és. La presència del Buddha ve contrarestatada per l'oblit de si del brahman. El suprem, si *és, és* només per si mateix. Si jo soc allà, aleshores Ell no hi pot ser. No hi ha lloc per a dos. L'epifania divina no és un espectacle *per a* nosaltres, un espectacle que pugui tenir com a fonament tan sols la nostra imaginació. Déu no fa teatre perquè no hi ha cap espectador; som més aviat actors. L'ésser de Déu, per dir-ho així, és totalment invisible perquè no hi ha cap plataforma des de la qual es pugui contemplar; no *ek-siste*, perquè no hi ha res fora d'Ell.

El buddhisme defensa l'apofatisme autèntic i extrem de l'Ésser. L'Ésser no pot ser *pronunciat* —si no és per ell mateix! Si es considera l'Ésser i es reflexiona entorn de l'Absolut, s'imposa de seguida la pregunta: *¿qui* fa aquesta operació? El meu *jo* és el subjecte, perquè sembla clar que jo no puc «com-prendre» l'Absolut, no només perquè em falta la potència cognoscitiva necessària, sinó perquè el meu jo no pot tenir cap fonament ontic fora de l'Ésser pel qual l'Ésser pugui ser objectivat, volgut, representat. En altres paraules, només quan jo soc absent, el Suprem pot fer-se present. La presència del Buddha és possible tan sols mitjançant l'absència del brahman. Som l'obstacle per a Déu i per a la manifestació divina. «Ell ha vingut a casa seva i els seus no l'han acollit»¹ perquè no podien rebre'l abans que ell els fes fills de Déu, renascuts en Déu. Només Déu pot acollir Déu.

¹ Jn 1,11.

En un primer moment, explica el nostre mite, l'home no podia representar la imatge del Buddha —perquè els homes eren massa «autoconscients», podríem afegir-hi com a explicació. Després, la figura del Buddha adquirí progressivament forma interior, però aquest estadi podia ser únicament transitori. A l'últim, la figura es feu externa i s'empassà l'home: havia nascut el buddhisme madur. Però la història ens porta més lluny i un moment així de «captura» no pot durar gaire temps. També sobre això el nostre mite ofereix una resposta. Per alguna cosa hi ha un pelegrí que explica la llegenda, i també el brahman era un pelegrí.

El brahman havia desaparegut, però la gent encara hi era. Per això la figura del Buddha era incompleta. Pel brahman, que era totalment absent, el Buddha era la pura presència; pels altres, ell era en part present i en part absent, en la mateixa mesura en què els observadors eren absents o presents a si mateixos. Quan un s'adona que medita ja no es troba en autèntica meditació, diuen gairebé totes les escoles d'espiritualitat —no solament el buddhisme.

L'absència/presència del Buddha representa, a més, l'estructura fonamental de l'esperança. La figura de l'estàtua de Bodhgayā és la del Maitreya, la del Buddha que ha de venir, la del Buddha de l'Esperança. Aquella estàtua és tan sols una anticipació, tan sols un signe d'Aquell que vindrà. Per això *som* en la mesura que esperem. Tanmateix, podem esperar tan sols *ser*, és a dir, la nostra esperança està orientada essencialment sobre l'ésser i només sobre l'ésser. Esperem ser allò que serem, és a dir, ser sense el «serem», perquè el «serem» és precisament la dimensió de l'esperança de l'existència itinerant, que existeix en la mesura que espera. En l'esperança, l'Absolut és present i absent. Si no fos present, ja no hi hauria esperança, sinó no-res; si no fos al mateix temps absent, no romandria cap esperança, solament hi hauria l'Ésser.

Podem ara, en sentit estrictament budhista, avançar encara una mica més i afirmar que no solament som en la mesura que esperem, sinó que tot l'ésser és només esperança, perquè, un cop anul·lada l'esperança i aconseguit l'ésser, l'ésser que «ja no serà ésser per ningú» deixarà de ser «ésser». L'apofatisme de l'Ésser no és tan sols una expressió del coneixement teòretic o una arma purament dialèctica, sinó el caràcter últim de l'Absolut mateix. Per aquest motiu, el Buddha refusava donar-ne

comptes; el seu silenci era la seva revelació més alta. Aquí el mite és novament ric de significat: l'estàtua calla, no parla, però parla, sí, a aquell que sap callar. En un altre ambient religiós, una figura que hagués incorporat un home certament parlaria, esdevindria partícip d'aquella naturalesa humana de la qual Occident està tan orgullós! Res de semblant en el buddhisme. Maitreya calla, somriu amb alegre gravetat i roman silenciosament amb els ulls oberts, que semblen veure-ho tot, però que en realitat estan fixos en l'infinit. Això no ho hem d'interpretar com si la manca de paraula de l'estàtua derivés de la seva naturalesa de pedra; no vull dir que sigui com si el «verdader» Buddha parlés i tan sols la seva reproducció en pedra callés. Hem parlat expressament fins ara no de la *còpia*, sinó de la *imatge*. L'estàtua calla exactament com ho fa el Buddha: no és una còpia, sinó més aviat una icona.

Reflexió

Si ara ens mirem la figura del Buddha amb el nostre ull dessacralitzat, hi veurem tan sols una estàtua i segurament ens sentirem temptats a «salvar-la» tancant-la en un museu. Aquesta manera moderna de mirar no és avui dia monopoli d'Occident; bufa arreu un vent fred i àrid que ha desproveït el mite del seu escalf i la seva vivor i, naturalment, l'ha matat. En temps d'emergència s'ha de procedir amb l'espasa de la filosofia i el ganivet de la teologia, i prolongar una mica la vida del mite mitjançant operacions quirúrgiques fins que, penetrant en profunditat, assoleixi una estructura humana potser fins ara tancada, tornant a la vida l'home en la seva integritat.

L'experiència mística buddhista crec que és la següent. La realitat última és inefable, no solament per nosaltres, sinó en si mateixa, perquè una expressió seva qualsevol és ja una cosa derivada. A la inefabilitat de l'experiència mística hi correspon la seva «no-realitat». Aquesta és justament la conseqüència radical del realisme dut a l'extrem. Jo no puc dir res sobre la realitat última, perquè no és res. El buddhisme no afirma que l'Absolut és un no-res, que no existeix alguna cosa en general, sinó més aviat que cap *ésser* no correspon a aquella «alguna cosa»; no hi ha cap *és*. Seria

falsejar completament el buddhisme si volgués fer-li afirmar que cal *pensar* l'Absolut com un No-res; l'Absolut no ha de ser pensat perquè, en tal cas, ens obligaríem a pensar-lo com a Ésser o No-Ésser, i «no és» cap de les dues coses.

A més, la renúncia buddhista es refereix no únicament a pensar, a representar o a voler, sinó també a l'ésser mateix, l'ésser de l'home o l'ésser que habita en l'home. No es diu, doncs, que jo «sé» que hi ha aquesta «alguna cosa», sinó que, com que aquesta cosa transcendeix totes les meves facultats, jo no *ho* puc ni *ho* he de pensar o voler. Més encara. Si l'ésser no és la ultimitat, he d'aprendre a renunciar també a l'ésser. Si jo quedés lligat a l'ésser o, millor, si l'ésser quedés lligat a si mateix, no assoliria l'estadi últim, final. Això, però, no es pot explicar perquè l'estadi final més enllà de l'ésser no és en realitat cap ésser i no pot, per tant, ser objecte de cap operació; ni tan sols té sentit la confiança que «es doni» una cosa d'aquesta mena. No «es dona» un estadi final. La inefabilitat és autèntica.

La primera part del volum comença amb una reflexió sobre el concepte de buit i plenitud en la tradició buddhista (capítol 1) comparat amb el mateix concepte en les tradicions hindú i cristiana, després continua amb una antiga llegenda buddhista com a contrast amb l'actual civilització tecnològica (capítol 2) i es tanca amb un capítol més específic sobre la interpretació del silenci del Buddha (capítol 3).

La segona part inclou *El silenci del Buddha* (1996), nova redacció d'*El silencio del Dios* (1970), que respon a la manera actual de veure la vida definida com a «a-teisme religiós», tot posant en relació el missatge del Buddha amb la situació de l'home modern, en diàleg, també, amb l'hinduisme i el cristianisme.